

ЄДНІСТЬ КУЛЬТУРИ ТА ОСОБИСТОСТІ: ФЕНОМЕН ТВОРЧОСТІ

Олена МОРЩАКОВА

Постановка суспільної проблеми. Тріада “культура – особистість – творчість” визначна своїм актуалітетом у добу реформування світоглядних детермінант людства, творення новітніх форм буття, пошуку нових транскрипцій взаємодії з навколишнім світом. Сучасний етап розвитку культури зумовлює нагальність та своєчасність питання щодо сутності, характеру та динаміки руху-поступу особистісного потенціалу людини в усьому діапазоні його складових. Водночас процеси суспільного оновлення вимагають від неї безпосередньої активізації її внутрішніх інтенцій: оскільки від її причетності до світу залежить здатність бути особистістю, тобто не тільки вільною істотою з необмеженим креативним правом, інноваційним мисленням, а й відповідальним індивідом та універсумом, здатним осмислено, виражено й толерантно програмувати і плекати своє майбутнє.

Сучасна цивілізація вступає в таку фазу свого розвитку, коли єднання культурних та особистісних смислів призводить до значного прискорення темпів культурних змін, інтенсифікації творчих процесів, які зачіпають усі сфери людського життя. Загалом проблема творчості як феномена цивілізації XXI століття неодмінно інтегрує принаймні два визначальних концепти – *культуру* та *особистість*, їх діалектичну поєднаність. Разом з тим зберігається (і виникає знову) трактування творчості як особистісного (глибинного чи містичного) процесу, котрий не зводиться до жодної з відомих схем діяльності, а тому не підлягає стандартизації та масовізації. Переосмислення ролі і значення особистості як суб’єкта творчості задає нові психологічні, онтологічні та гносеологічні координати розгляду проблеми творчості як свідчення еволюції соціуму до антропогенної, ноосферної цивілізації.

Аналіз досліджень і публікацій з даної проблеми. Відома формула, яку свого часу запропонував античний мудрець-софіст Протагор: “Людина є міра всіх речей – суцїх у їх бутті та не суцїх у їх небутті” сьогодні звучить як критерій загальнолюдського виміру, як певний абсолют, що характеризує універсальність вселюдського. Перефразувавши, можна додати, що людина – це міра творчості, а особистість – міра культури. В історико-філософській та культурологічній думці проблема творчості як генералізаційного структурного елемента культурної реальності постає як специфічно людська здатність до перетворення навколишнього світу, як феномен практичної і духовної активності людини.

Європейська традиція підходить до вивчення феномена творчості із розуміння його поняття як конструктивної діяльності із створення нового, фокусуючи увагу на когнітивному аспекті (І. Кант, Ф. Шеллінг). Як інтелектуальний феномен творчість розуміється Н. Гартманом, Е. Гуссерлем, А. Вайтхедом та ін. Як екзистенційний феномен, котрий засадниче визначає свободу особистості, творчість тлумачиться К. Юнгом, Е. Кассілером, Ж. Сартром, Е. Мунье, М. Бердяєвим та ін. Як соціальний феномен і як цілеспрямований процес творчість досліджується у працях А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Ж. Сореля. Орієнтація на нелінійне бачення світу спричинила вивчення творчості як спонтанного процесу, котрий є характерним для синергетики як теорії нового світобачення, у просторі вивчення якої – феномени самоорганізації, нелінійності, глобальної еволюції, біфуркаційні зміни (І. Пригожин, Г. Ніколіс, А. Баблюяц, С. Курдюмов та ін.). На засадах синергетичної парадигми, яка в сучасній культурі знаменує перехід від праксеологічно зорієнтованого активізму до створення надійного аксіологічного підґрунтя культури нового (діалогічного) типу, проблема творчості розглядається в контексті ідеї “глобальної креативності”, тобто у рамках визнання онтологічного статусу креативних процесів, що знаходить своє вираження в ідеалі глобальної цивілізації, заснованої на антропо-природній гармонії і збалансованому етнокультурному поліцентризмі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Під час дослідження цієї актуальної проблеми висвітлюється значущість теоретичної розробки та методологічне обґрунтування

концепції системної взаємодії у тріаді “культура – особистість – творчість” як цілісної, багатоврівневої та багатоступеневої системи інформаційного та комунікаційного обігу в сучасному суспільстві.

Ключові слова: *культура, культуротворчість, особистість, творчість, дигітальна культура, синестична культура, інформаційна цивілізація, ноосфера, креативні процеси, екологія творчості, культурна форма, суспільний розвиток, інформація, комунікація, інформаційні процеси.*

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Єдність культури та особистості у своєму гносеологічному значенні розуміється як виявлення людиною повноти своїх можливостей: якщо особа означає “світ людини”, то культура становить “світ людського” і є тією єдністю умов і визначеностей, завдяки яким людина проявляє себе через повноту своїх творчих сил. У культурі як єдності предметних і смислових характеристик утворюється специфічний зв’язок загального й особливого в культурних артефактах та їх сприйнятті, що означає наявність практичного звернення унікального до загальнозначущого, котре відрізняє форму культурного освоєння дійсності як духовного процесу.

Криза певної сфери культури супроводжується кризою особистості, процесами відчуження і деперсоналізації людини, руйнуванням її внутрішнього світу, виявленням антигуманного ставлення до інших людей. Культура не співпадає однозначно ні з людиною, ані зі світом. Вона становить актуальну межу співпадіння людини зі світом, є досяжною природною гармонією їх взаємного буття. Ця межа завжди рухлива і конкретна, тому що втілюється у предметній тканині життєвих реалій людини, є законом і нормою, якими остання користується у своїй світобудові. Вона, крім того, ще й відкрита щодо часової перспективи, спрямована у сферу можливостей людського самоусвідомлення. Іншими словами, культура символізує гармонію, природність, свободу і відкритість людського буття.

Культура є означеним виміром і специфічною формою життєдіяльності людського суспільства. Вона виникає як особлива інфраструктура у побудові всього людського світу, перш ніж її принципи і закони починають використовуватися громадянами із спеціальним завданням культурної творчості, створюючи тим самим особливу сферу цієї діяльності, головним діючим суб’єктом якої стає особистість. Саме культура задає реальну міру самовизначення людини у світі, формуючи її суспільну сутнісність. З іншого боку, людська безпосередність зумовлює завжди особливий – унікальний і неповторний – характер культури. Ця взаємозалежність особливого існування останньої та особистої дії у світі є головною передмовою становлення людської індивідуальності – особистості, яка, своєю чергою, постає як культурний вимір людського буття.

Проблематика людського буття спричинена складністю та багатоманітністю форм його проявів, визначною характеристикою якого залишається поняття “сутність людини”. Це, зазвичай, система найістотніших властивостей людини як суб’єкта суспільно-історичної діяльності, творця земної і космічної цивілізації, діяча культури у широкому розумінні цього слова.

Воднораз багатоманітність феноменології особистості потребує відповідної термінологічної конкретизації. Філософський підхід до розуміння особистості передбачає розгляд її як вищого рівня прояву індивідуального, досягнутого на певному етапі розвитку людського індивіда через формування унікальної системної єдності його біологічних і соціальних рис. Як відомо, людина стає особистістю лише завдяки привласненню соціального досвіду, котрий транслюється в культурі. У цьому процесі відбувається складне поєднання біологічних програм, що характеризують його індивідуальну спадковість, і надбіологічних програм спілкування, поведінки і діяльності, які становлять своєрідну соціальну спадковість. Долучаючись до діяльності шляхом освоєння цих програм людина здатна віднаходити нові зразки, норми, ідеї, вірування і т. ін., які повніше відповідають соціальним потребам. У цьому разі вони збагачують культуру і програмують діяльність інших людей. Індивідуальний досвід перевтілюється у соціальний, а в культурі з’являються нові позиції і феномени, котрі закріплюють цей досвід. Будь-які зміни в культурній сфері виникають лише завдяки творчій активності особистості. Тому людина як витвір культури разом з тим є також її творцем.

Упродовж усього культурно-історичного розвитку погляд на проблему особистості змінювався, набував нових специфічних рис. Так, в античну епоху індивід народжується як особистість, котра живе у своїй інтимній самотності, хоча й не відчуває себе незалежною

індивідуальністю. У середньовічному світі загострюється інтерес людини до самопізнання, до суті стосунків між собою подібними, тому природно з'являються нові виміри особистості, засновані не тільки на явних її діях, а й на прихованих схильностях, намірах, на характері. Зростає самовизначення і протиставлення себе всьому зовнішньому, посилюється значення особистості, котра усвідомлює себе в багатій різноманітності життя.

Світогляд Відродження утвердив новий ідеал людини – особистість, яка усвідомлює свою соціальну й духовну автономність, незалежність свого світосприймання, свободу волі і мислення, що стало основою сучасного тлумачення цього феномена. Саме у цей час у суспільній свідомості гостро постала проблема людської індивідуальності, вияву особистісного першопочатку. В подальшому осмислення феномена людини, її Я у контексті розвитку культури у цілому та мистецтва зокрема не залишалося поза увагою дослідників. Для епохи Просвітництва характерною є віра в людину, в можливість її безмежного вдосконалення. Не випадково просвітники прагнули до утвердження “царства розуму”, яке має ґрунтуватися на “природній рівності” людей.

У Новий час відбуваються кардинальні зміни у поглядах на особистість. Кожна людина розуміється як самодостатня особистість, котра наділена автономною волею, володіє гідністю і цінна сама собою. Людина має повне право бути індивідуальністю, тобто незалежною від соціуму особистістю, котра вміє зберігати самоповагу за будь-яких умов. Особливо яскраво це питання було висвітлено у німецькій класичній філософії та естетиці романтизму (І. Кант, Фіхте, Шеллінг, Шіллер, Гете, Гегель). У подальшому значний внесок у розуміння провідної ролі особистісного джерела в людській життєдіяльності зробили А. Шопенгауер, Ф. Ніцше. Так, А. Шопенгауер тлумачив увесь світ як волю та уяву людини. Тому світ набуває смислу лише в людському вольовому відношенні до нього, котре виявляється на поверхні міжособистісних стосунків як “війна всіх проти всіх”. Подолання людського егоїзму можливе у царині мистецтва та моралі, яка є творінням геніїв. Ф. Ніцше, розглядає буття як стихійне становлення внаслідок притаманного всьому живому потягу до самоутвердження. Поняття “життя”, “воля до влади” обіймають буття у його динамічності, а також і світ людських пристрастей, і інстинкт самозбереження, й енергію, яка рухає світоорганізацією.

Людина ХХ-го століття усвідомлюється не просто як мікрокосмос, неповторність, а як втілення духу Всесвіту, і тому як неосяжна, безмежна у своєму духовному вдосконаленні. Тоді вона володіє усіма багатствами індивідуальності і водночас пов'язана із планетарним простором і часом. Культурна течія постмодернізму “фрагментувала” людину, зробивши її нетотожною самій собі. Плюральний, естетизований суб'єкт, який безперервно змінюється – породження наділеної цими властивостями реальності. Криза особистісного витоку стала основною парадигмою свідомості і мистецтва постмодернізму. Авангардистська перспектива всебічного розвитку закладених у людській природі можливостей, виховання Homo universale, Боголюдини, змінюється у постмодернізмі прагненням до формування чуттєвості до плюралізму та відмінностей, постави на нескінченного сплетіння випадковостей і потенцій. Постмодернізм інтерпретував суб'єкта як колаж: моє Я – це міради Я; моя особистість, котра постає переді мною у результаті самоспостереження, як дещо незв'язне виникає і перед зовнішнім сприйняттям утворюється з безмежної кількості Я-сутностей.

Розуміння феномена особистості у ХХ столітті значною мірою представлене зарубіжною філософською думкою (Ж.-П. Сартр, А. Камю, Мартен, А. Маслов, Е. Фромм, В. Франкл, М. Гайдеггер, Е. Муньє та ін.) Так, Е. Фромм розглядає особистість як відносно стабільну систему. Він вважає, що функціональна важливість певної риси характеру полягає у місці, яке вона посідає у цілісній структурі особистості. На периферії знаходяться свідомі бажання, вірування, цінності людини. На глибших рівнях відбуваються Его-захисні та Его-інтегративні процеси, а на самій глибині розташовані несвідомі бажання, внутрішні конфлікти, “витвір себе” та “інших”. Всі ці структури перебувають у постійній взаємодії в межах динамічної системи (Его, Ід, Супер-Его). Причому, якщо Ід та Супер-Его несвідомі, то Его поєднує три компоненти – свідоме, підсвідоме та несвідоме [1]. Такий погляд на структуру особистості був поширений у дослідженні національного характеру як “засвоений феномен”. Крім того, “особистість – це не об'єкт, нехай навіть найдосконаліший, котрий, як і всі інші, ми пізнавали б ззовні. Особистість – єдина реальність, яку ми пізнаємо й водночас створюємо зсередини. З'являючись скрізь, вона ніде не задана заздалегідь. Так визначає особистість один із фундаторів французького персоналізму Е. Муньє. Особистість для Муньє є вищою цінністю людського

існування. Він розмежує індивіда та особистість. Індивід – це егоцентрично замкнене Я. Особистість – це Я, котре перебуває у творчому саморусі, який поєднує його зі світом; це прорив до істинного спілкування зі світом [2].

У реальному процесі формування особистості, людської індивідуальності бере участь все предметне буття світу людини, весь світ практичного життя, який оцінюється за одним критерієм: “культурне те, що зберігає й утврджує кожную особистість”. Соціалізуючись, особистість у своєму розвитку вступає у взаємодію з культурою: по-перше, вона привласнює її надбання, стаючи об’єктом культурного впливу; по-друге, функціонує в культурному довікллі як носій і виразник культурних цінностей; по-третє, створює культуру, будучи суб’єктом її спрямованого творення. В кожному з цих відношень культури та особистості певна ступінь відповідності між ними абсолютно необхідна для існування як особистості, так і культури. Характер цієї відповідності залежить від об’єктивних і суб’єктивних факторів і визначається, зокрема, тим, у якій функціональній сфері культури діє людина, чим слугують культурні предмети – знаряддями чи матеріалами праці, засобами комунікації, знаками тощо [3].

Розвиток особистісного першопочатку в індивіді уявляється неподільно пов’язаним із його творчими потенціями і можливостями їх реалізації. Іншими словами, творчість для людини пов’язана з динамікою її системотворчих рис і становить підвалини процесу її діяльнійшої самоактуалізації. Творчі результати діяльності людини традиційно відносять до царини культури. Саме у процесі творчості вона продукує якісно нові, неповторні, оригінальні, унікальні матеріальні та духовні цінності. Джерела творчості зазвичай пов’язуються зі свідомою, цілеспрямованою людською перетворювальною діяльністю, котра, безсумнівно, є основною формою людського буття. До творчості відносять не репродуктивне (механічне), а конструктивне діяння. Отож творчість постає як безперервне народження нового, яке й становить сутність життя.

Творчість – це діяльність людини, яка створює нові об’єкти і якості, схеми поведінки і спілкування, образи і знання. У різні епохи на передній план виходили різні аспекти творчості – об’єктний, інформаційний, комунікативний, особистісний. В архаїчних і традиційних суспільствах творчість і поєднане з нею творення нових властивостей буття розглядалось як здатність небагатьох, а тому часто переслідувалася, позаяк входило в суперечність із загальноприйнятим способом життя, традиціями і світорозумінням. Підвищена увага до проблеми творчості в суспільстві формується в новий час у зв’язку з нарощуванням індустріалізації європейських країн і пов’язаною з цим тенденцією модернізації техніки, науки, мистецтва, освіти, побуту і т. ін. В суспільній свідомості творчість пов’язується з ідеєю прогресу і подекуди з її кількісною інтерпретацією. Підвищується соціальний і культурний престиж винахідництва в усіх сферах діяльності.

Важливою передумовою повноцінної творчої діяльності є здатність людини піднятися до усвідомлення внутрішніх пружин і механізмів розвитку культурної форми – історичного системоплекання, в лоні якого організуються процеси особистісного зростання. Форма культури подібна до явища природи, з неї не можна вийти, її не можна зламати, вона може тільки сама себе вичерпати із закінченням певної історичної епохи. Можна сказати, що форма – концентрований розум епохи, і тільки так, осягаючи її внутрішній зміст, людина може визначити себе як творця. Вона усвідомлює чи відчуває внутрішній нерв культури, легко відгукується на її затухання й напруження, звороти і злами, вловлює глибоко приховані взаємозв’язки між різними сферами. Тенденції розвитку культури стають немовби силовими лініями, за якими творець рухається від відкриття до відкриття. Саме в такій ситуації й виникають раптові рішення або інтуїтивні осяяння, які тільки на перший погляд здаються містичною, незбагненою таємницею.

Відомий культуролог Альфред Кребер наголошував на тому, що кожна культура являє собою єдність стилю, або форми, що об’єднує всі її матеріальні і духовні утворення – архітектуру і технологію, фізичні концепції й живописні школи, музичні твори і математичні досягнення. Саме тому художник – це людина, котра відчуває внутрішню форму культури, форму як закон для всього різноманітного змісту, як долю конкретної культурної епохи, а відтак внутрішньо бачить прояв однієї і тієї ж форми в різних галузях. Поверховий погляд вважає ознакою творчості вихід за межі даної культури, різкий злам існуючих культурних модусів і схем, але форма культури – не продукт техніки чи освіти, це – атмосфера духовності конкретної епохи [4].

Феномен творчості в культурі проявляється насамперед в осмисленні форм буття, у пізнанні “моделі світу” та суб’єктивних проривах людського інтелекту в таїну трьох великих констант суб’єктивного світу – подій космосу, подій соціуму та подій особистості, що дозво-

ляє філософськи обґрунтувати духовні концепції особистості, окреслити духовні орієнтири її буття.

У філософських концепціях буття, що постали з досвіду ХХ століття, проблема творчості виявляється однією з найважливіших. Але вона розглядається уже не так, як це робилось у класичній філософії, тобто не у загальному вигляді, не через зіставлення всезагальних категорій (суб'єкта і об'єкта, необхідності і свободи тощо), а як проблема існування конкретної людини (людей) у світі, як питання її (їх) особистісного досвіду, розвитку, життя.

Культурологи і філософи на новому історичному щаблі поступу людства не випадково розвивають ідею антропоцентризму, девіз якої – “історія повинна стати наукою про людину”. Адже життя – це психічна та тілесна структури, які виконують службову функцію – вивільнення духу-діяння. Тільки через антропологічні знаки можна проникнути у “підсвідомість культури” (термін М. Бахтіна). Тому культура – це ідея чи лейтмотив шляху людського самопізнання. Зазначені тези й становлять один із найважливіших тематизмів історико-культурної антропології. І це зрозуміло чому, адже історія, як відомо, складається з особистостей, їхнього шляху на висотах “тріумфу людського”, логіки фактів, тобто інваріантності фактологічного матеріалу.

Особливо важливою в сучасній культурологічній думці постає проблема “екології творчості”, орієнтованої на свідоме управління креативними процесами в різноманітних сферах життя людей, головно для підтримки їх у стані динамічної рівноваги. Глибинна сутність узгодженого розвитку людини у світі розглядається і в концепції *коеволюції* природи і суспільства, одним з авторів якої вважається відомий російський учений М.В. Тимофєєв-Ризовський. Зокрема, у цій концепції відзначається, що культурно-інформаційне навантаження “зовнішнього світу” – космосу, всесвіту, природи і “світу внутрішнього”, тобто людського суспільства, близькі за змістом, що забезпечує їх певну однорідність, усталеність, здатність до самовідтворення, чим і спричинена глибинна сутність актуальності узгодженого розвитку цих “двох світів”.

Започаткований у біології принцип коеволюції поступово набуває статусу загальнонаукової категорії, активно застосовується в теорії людської особистості. “Ми настільки радикально змінили наше середовище – підкреслював Н.Вінер, – що тепер для того, щоб існувати в ньому, маємо змінити себе”. У цьому розумінні коеволюція відіграє роль механізму єдиної системи “природа – суспільство – людство (особистість)”. У будь-якому разі очевидно, що принцип коеволюції є одним із засадничих у процесі перетворення біосфери на ноосферу, царину цивілізаційно облаштованої єдності біологічних, наукових, технічних та культурних реалій.

З огляду на це, на сьогоднішній день особливо важливим є усвідомлення природності творчості, виокремлення її вітальних характеристик, які задають процеси самозбереження та відтворення сущого внаслідок якісних трансформацій його структур. Відомо, що творчість у природі означає її оновлення та змінення, перехід від хаосу до порядку. Серед живих організмів вона знаходить відображення у формі їх пристосування до змін навколишнього середовища, у тому числі й на рівні якісного корегування поведінкових сценаріїв. Процес творення людиною різноманітних витворів мистецтва подібний до процесу вдосконалення у природі, адже творчість особистості зумовлена природним відбором життєздатного нового шляхом перебору великої кількості проміжних варіантів та критикою усього невдалого.

У сучасній культурологічній науці творчість розглядається як здатність адаптивно реагувати на потребу у новому способі існування. Отож мовиться про здатність викликати до життя дещо нове, про конструктивну діяльність людини, котра продукує будь-які новації. “Щось нове” може бути суб'єктивним: наприклад, новою формою самості або якимось оригінальним пристроєм, створеним талановитим розумом. Особистість формується внаслідок складного поєднання суб'єктивного й об'єктивного першоджерел. Об'єктом творчості стає сама людина (конкретний індивід) у єдності з предметними умовами, формами спілкування і самореалізації, які вона прагне відтворювати чи змінювати, зберігати чи оновлювати. До суб'єктів творчості відносять Бога (Платон, Г. Гегель, М. Бердяєв); Природу (Епікур, Б. Спіноза, Бергсон); Людину (Гельвецій, К. Маркс, Ж.-П. Сартр). Сутнісно ж творчість зародилася у процесі праці і являє собою таку здатність, завдяки якій людина конструює нову реальність для задоволення власних чи суспільних потреб.

Творчість починається, по-перше, із сприйняття як відображення дійсності – матеріального чи втіленого у знакових системах духовного світу людства, культури чинної цивілізації; по-друге, із відображення як зміни, коли отримана творчою особистістю інформація транс-

формується у її свідомості з метою створення образів та їх наступного втілення у матеріальній формі; по-третє, із задуму автора як самоплекання власного бачення відображуваного та надання йому оригінальної інтерпретації й зреалізування свого інтересу в навколишній дійсності; по-четверте, із процесу складної чуттєво-мисленнєвої переробки отриманого як активного відбору творчою особистістю різноманітного матеріалу для упредметнення самої себе. Отож без суб'єктивності процес відображення дійсності був би механічним її копіюванням, простою репродукцією. У будь-якій царині творчості особистість її духовний світ відіграє визначну роль. Інакше кажучи, творчість дає змогу людині виявити себе, знайти у собі те справжнє, що й становить її власну сутність, або те, що український мислитель Григорій Сковорода називав "сродною" працею, що має яскравий особистісний характер.

Проблема творчості водночас не замикається на індивідуальному суб'єкті, оскільки буття (у його предметностях, контактах, подіях) наперед задано йому. Вона немає загального розв'язку, тому що відкриття буття досягається людиною через акти самозміни, через процес особистісного саморозвитку. Буттєве трактування творчості можна перекласти і на досить традиційну – наукову чи практичну – мову, оскільки соціальний суб'єкт (люди, групи і суспільство у цілому) під час розв'язання глобальних проблем не спроможний абстрагуватися ні від тих засобів, які він змушений використовувати, ані від специфіки тих складних – природних, соціальних, культурних, технічних – систем, з якими він змушений взаємодіяти.

Проблематика творчості тісно переплетена з тематикою становлення особистості. Так, за характером розподілу творчі здібності багато в чому нагадують звичні особистісні змінні. Можна виокремити кілька ознак творчої особистості: 1) оригінальність, нетривіальність, незвичайність висловлюваних думок, котрі виголошуються у чітко вираженому прагненні до інтелектуальної оригінальності; 2) семантична гнучкість як здатність бачити старий об'єкт під новим кутом зору, тобто те в ньому, чого інші раніше не помічали, що приховане від стороннього спостерігача, але внутрішньо притаманне, або виявляти нові способи використання об'єкта, його невідоме функціональне застосування на практиці; 3) образна адаптивна гнучкість, суть якої полягає у спроможності видозмінювати сприйняття об'єкта таким чином, щоб бачити його нові, приховані від спостерігача сторони; 4) семантична спонтанна гнучкість, котра означає здатність продукувати різноманітні ідеї у невизначеній ситуації, зокрема у такій, що не містить орієнтирів для цих ідей, не дає прямих "підказок" [5]. Загалом до сфери творчого потенціалу доречно ставитися як до одного з компонентів структури інтелекту, який може бути збагачений (чи збіднений) почуттями, мотивами та вольовими інтенціями особистості.

Представник інтуїтивізму А. Бергсон обґрунтовує ідею про винятковість митця, котрий здійснює творчий процес. Він зауважує, що митцям властива не лише здатність бачити глибше та ширше від інших, але вони є тією єдиною категорією людей, які розуміннево проникають у принципи універсальної філософії. Митцеві, на його думку, не потрібно спілкуватися зі світом чи вивчати його, адже він сам є його творцем. І все ж А. Бергсон визнає, що мистецький світ цілковито не створюється художником, адже таке штучне довкілля не змогли б зрозуміти інші. Світ, створений митцем, потаємними зв'язками поєднаний зі звичайними людьми, приреченими на ізольованість і відсторонення від актуального оточення. Такий зв'язок існує хоча б тому, що кожна людина завжди переживає хоча б частину складних психічних станів, розкрити психодуховні наповнення яких прагне митець [6].

Англійський учений Френсіс Гальтон, поставивши у центр свого дослідження феномен таланту, виділив сутнісні, на його думку, риси творчої особистості: а) природна обдарованість; б) енергія; в) здатність до зосередженої, напруженої праці. З іншого боку, найважливіші особистісні риси, якими повинна володіти людина творчого амплуа, або складові таланту у сфері наукової діяльності перерахував відомий дослідник Р. Хохлов: захопленість; добра пам'ять; уміння зосередитися, зануритися у себе; вміння чітко і логічно формулювати свої думки, задачі, висновки, пропозиції; уміння просто думати про складні речі, розповідати про них у термінах, зрозумілих співбесіднику; висока інтенсивність генерування ідей; доскональне їх фільтрування; вміння за окремими даними синтезувати загальну картину; творча розкутість, уміння мислити легко, без упереджень; широкий науковий кругозір, знайомство з науковими результатами в суміжних сферах знання; висока культура та обізнаність.

У культурно-історичній концепції Л. Виготського розглядається творче мислення як результат інтеріоризації практичних дій та їм властивої логіки, тобто переходу зовнішнього, тілесного

плану людської діяльності у внутрішній, суб'єктивний стан людини, у світ її внутрішніх вагань і пошукувань. Такий перехід передбачає певну трансформацію зовнішнього, внаслідок якої людина оволодіває мисленневими операціями, створюючи так званій внутрішній план дії. Інтеріоризація спричиняє й зворотню дію – екстеріоризацію, тобто винесення назовні результатів внутрішніх, розумових дій, процесу втілення психічного життя людини у зовнішньо виражену знакову та соціальну форму існування [7].

Процес творчості безпосередньо пов'язаний із перебігом людської діяльності, котра уособлює поєднання волі та розуму в контексті активної взаємодії суб'єкта пізнання зі світом, що підлягає перетворенню. Структура діяльності розкривається в категоріях *упредметнення та розупредметнення*, що ними виражають загальний спосіб буття культури. Упредметнення – це перехід суб'єктивного процесу в об'єкт, уречевлення людської думки в предметах, а розупредметнення – зворотний процес переходу об'єктивного в суб'єктивне, й відтак предметності – у живий процес, діяльну здатність людини, котра є творчим актом освоєння особою предметних форм культури. Процес творчості в його практичному перетворювальному значенні сприяє постійному відродженню людини як біосоціокультурного феномена в нових поколіннях. Завдяки творчості та практиці об'єктивна реальність і предметна діяльність людей трансформуються в ідеальні образи і плани дій, а ті, своєю чергою, зазнають зворотного перетворення на предметну дію та саму дійсність і саму культуру.

Новизну творчості людини можна спрощено подати у вигляді тріади: “продукт – процес – особистість”. Однак не завжди є можливість встановити чітку межу між цими трьома аспектами, що означають фактично три сфери творчості. Особистість одночасно – це і продукт, і процес, де кожний аспект становить певним чином “сферу у сфері”, або сферу без замкнених кордонів. Разом з тим процес творчості першочергового стосується самостворення людиною власного Я, передбачає опанування власних пристрастей, досягання величі духу і вищої влади над собою. Повертаючись від самої себе до буденності життя, людина прагне змінити, перетворити цю буденність відповідно до вистражданих нею цінностей та виявлених обдарувань. Проте її творчий задум щоразу значно вищий за його реалізацію. Трагедія творчості полягає у вічній невідповідності замислу та її результату.

Становлення й еволюція творчої особистості в історії культури нараховує декілька стадій. Перша – безіменна культура, що злита з потоком повсякденного життя, не виділена від нього; тут про творчість можна говорити як про ритуал, або стихійне відображення безпосередніх обставин.

Друга стадія – проміжна культура, тобто поява сфер діяльності, представників якої з достатньою мірою умовності можна віднести до творчих: святі, подвижники віри, монахи, шамани, народні цілителі та умільці. Це вже особистісні феномени, котрі мають історичну перспективу стати самостійною творчою особистістю в культурі. Проте перші подібні феномени ще не дистанційовані від маси інших.

Третя стадія – персоніфікована культура. Якщо говорити про професійну культуру в сучасному її розумінні, то вона починається з виділення творчої сфери з усіх інших видів діяльності. Причому в низових прошарках народна культура (фольклор, святкові гуляння, обряди) зберегла синкретичний, недиференційований характер. Персоніфікація культури передбачає насамперед виведення на передній план конкретної людини – творця, і сприйняття продукту її творчості як художньо-естетичного зразка надсуб'єктивного значення, сформованого все ж у рамках суб'єктивної реальності [8].

Протилежним модусом персоніфікованої культури є наявність “культури індивідуальних світів”. Протилежним саме тому, що персоніфікації, тобто творчості чи особистості, у цих світах мало, – ні в інтерактивному мистецтві, ні в ринковому Інтернеті, ні в комп'ютерних іграх, ні у проектах “альтернативних світів”, чи “паралельних цивілізацій”. В них немає основного, конституювального культуру стрижня – стратегії життєбудови особистості. При всьому розмаїтті варіантів у “кібер-культурі” (основним системоутворювальним принципом якої є конструювання віртуального артефакта як комп'ютерного двійника реальності) наявна безмежна диверсифікація споживання, у кращому випадку сурогат творчості. Ця культура хвилює людину тим, що завдяки їй механізація проникає у глибокі пласти внутрішнього світу особистості, які масова культура ніколи не зачіпала (наприклад, архетипи колективного несвідомого). У зв'язку з цим актуалізується проблема особистості як суб'єкта інформації, її автора і споживача.

Примітною рисою інформаційної цивілізації є те, що процес творчості нових соціальних і культурних форм багаторазово зростає. В новому інфопросторі конструюються раніше незнані форми культурного самовираження людини, такі, як віртуальна реальність, кібер-простір, дігитальна культура, синестична культура тощо. Так, дігитальна (цифрова) культура – це різновид інформаційної культури, яка опосередкована і трансформована електронно-обчислювальними, цифровими технологіями, що обробляють інформацію та подають відповідним чином об'єднані результати у комп'ютер-накопичувач. Давід Болтер, автор “Людини Тьюрінга” вважає, що ця технологія “розвиває зв'язки, метафоричні чи інші, з культурологією, філософією чи літературою, вона завжди доступна для того, щоб використати її як метафору, приклад, модель або символ” [9]. Завдяки можливостям штучного інтелекту, переходу від аналогових до цифрових (дігитальних) засобів передачі інформації, в культурі відбуваються революційні зміни, утворюється так звана “дематеріалізована доба”, за якої фундаментальною категорією стає вже не матерія, а інформація, що підлягає обробці.

Завдяки вдосконаленню сенсорно-передавальних можливостей електронних приладів виникає новий різновид інформаційної культури – синестична культура. Синестазія (від грец. “syn” – разом та “aesthesia” – сприйняття) – це чуттєва здатність, котра характеризується розмиванням нормальних відмінностей та меж між чуттями; у результаті образ, звук, відчуття, смак перемішуються, переплітаються, уможливаються всі чуттєві взаємодії. Характерна ознака синестичної культури – синтез різноманітних інформаційних елементів та блоків, внаслідок чого виникає сумарний ефект телесинезії (tele-synesthesia), котрий вказує на те, що відбувається на великій відстані.

Автор терміна “телесинестазія” бельгійський теоретик Юго Ерман обґрунтовує твердження, що нові медіа та Інтернет дають нам змогу одержувати різні види інформації, які мають специфічну телепатичну природу і з цієї причини принципово відрізняються від звичайних форм комунікації: “У майбутньому наша свідомість, наше тіло і наші відчуття зіткнуться з новим досвідом, із синестичними рисами, котрі є моментальними, передусім мультисенсорними, як результат нових медіа” [10]. Синестія, пояснює дослідник, дозволить комплексно сприймати всі “кольори” інформаційного повідомлення. Синхронізуючи образи, звук, рухи, відчуття дотику, електронні медіа будуть здатні перемішати і поєднати один засіб з іншим, внаслідок чого кольори можна буде почути, звуки – побачити, а слова – відчутти на дотик.

Віртуальна реальність не лише робить донині немислиме цілком мислимим, а й домагається його функціональності. Фрагменти віртуального простору зумовлюють становлення і розвиток нових форм спільнот, створення власне культурної структури соціальних взаємодій. Інформаційні мікросвіти та графічна репрезентація електронної інформації в комунікаційному просторі відтепер задіяні до створення кібер-простору та його супровідних кібер-культур.

Радикально змінюється спосіб буття культури, а разом з ним і тип особистості як уособлення соціальної норми. Технологічний авангардизм кидає виклик інтелектуальним можливостям індивіда, нова культура продукує конформізм як масове явище. Споживач сучасних інформаційних технологій у певному розумінні є їх витвором. Сучасний культурний процес Ж. Бодріяр інтерпретує як конструювання нової самореференціальної реальності, симуляційний процес творення артефактів, за якими приховане небуття. А. Крокер вбачає смисл глобальної трансформації культури у стрімкому синтезі авангардних видовищних технологій із принципом анонімної влади, яка спирається на пряму комерційну вигоду. На сьогодні культура все більшою мірою стає об'єктом поки що слабко інтегрованих “культурних інженерій”, а людина починає залежати не від колективного минулого, а від експертно спрогнозованого майбутнього. Потреба в інформації про майбутнє стає невід'ємною складовою поведінкових планів людини. “Вірогідне прогнозування, яке, до речі, виникає на підґрунті інформації про минуле, є основою інформаційної моделі майбутнього” [11].

Сутність технократичного мислення яскраво виражена у статті Геннадія Копилова “Від культур – до інженерних світів”: “людство починає жити... не в історично сформованих культурах, а в інженерних світах, які народжуються з деякої теоретико-онтологічної конструкції. Потім ці конструкції починають “нарощувати” структури реалізації і згодом оформлюються у світи, коли знаходиться достатньо людей, які починають жити згідно з цією теоретичною конструкцією”; і далі: „... із плином часу все більша частина людства буде існувати не у природно та історично сталих витворах – культурах, а в штучно збудованих, вигаданих онто-

логічних світах” [4]. Водночас, не дивлячись на спалахи віртуальності в сучасній культурі, її смислові орієнтири спрямовані на модель особистості як засадничу світоутворювальну схему.

Культура – інструмент самотворення і світотворення людини. Яка людина – такою є й культура і навпаки. Ця культурологічна максима вочевидь все більше підтверджується в наші дні. Так, масове явище децентралізації індивіда, стрижневі (базові поняття, з погляду його людяності) спроможності якого блоковані через різноманітні периферійні імпульси (безоцінкового сприйняття, споживання, копіювання) ініціює і в культурі прояви структурної анархії. Наприклад, розвиток новітніх формоутворень, пов’язаних з технологіями “віртуальної реальності”, феноменом інтерактивності, “культурою індивідуальних світів”. Загалом персоніцентризм сучасної особистості – явище неоднозначне: чим приватніші споживацькі смаки атомізованого індивіда, тим масовіші вони є.

Таким чином, постсучасна суб’єктивність стає продуктом масового виробництва і споживання. Характерними ознаками постсуб’єктивної культури сьогодення є постійна “гра на пониження” рівня інтересів індивіда, відтворення зваблення як інструменту життєбудови, котре визначає якість повсякденного буття мільйонів, котрі звикли сприймати світ мозаїчно, “як у телевізорі”, тобто у вигляді хаотичного перебігу видовищних образів, імпульсів бажань, масивів відредагрованої інформації і т. ін. Саме тому багато дослідників культури вирізняють катастрофічну інверсію гуманістичного потенціалу культури, називаючи її “*посткультурою*”, або “*паракультурою*” [13].

Сучасне розуміння культури, незважаючи на безліч її визначень, виходить із того, що культура становить собою систему надбіологічних програм людської діяльності, поведінки та спілкування, тобто систему, яка виступає важливою умовою відтворення та змін соціального життя в усіх його основних проявах. У своїй структурно оформленій сукупності та історичній динаміці культура всіма своїми складовими і формовиявами (культурними артефактами) акумулює, зберігає і транслює соціальний досвід людства. У зв’язку з цим правомірно розглядати культуру як інформаційний аспект суспільного життя та життя особистості, як соціально значиму інформацію, що регулює це життя, організовує його певним чином.

Особистість у культурі проявляє себе насамперед через творчу діяльність, тобто шляхом самоактуалізації внутрішніх потенцій, творення смислового поля нормативних, аксіологічних та когнітивних конструктів, що забезпечують універсальність людського існування. Зрештою, сума освоєння людиною зовнішніх показників культури та реалізація нею внутрішніх інтенцій у світі культури ще не є показником творчості у повному обсязі. Творча реальність – це якісно нова культурна данина, що не може бути зведеною до суми зовнішніх та внутрішніх реакцій людини на світ, сутнісно це – реальність особливого гатунку, або „нова” реальність. Людина завжди є актуальним, перетворювальним джерелом культурності (Homo Creator – *творець самого себе*), тоді як уся позалюдська реальність – носій потенційних можливостей звертання до культури і культурних витворів (артефактів). Завдяки творчості відбувається формування “внутрішнього світу особистісних смислів суб’єкта та організація людського світу в форму культури” [14].

Отже, особистість через творчість і за допомогою творчості створює унікальні культурні цінності, здобуває ім’я і входить в історію свого народу, в його культуру. Творча діяльність людини найповніше зреалізовує себе в духовній культурі, складовими якої є міфологія, релігія, філософія, мистецтво. Ідеали істини, добра, краси, гармонії становлять онтологічну основу будь-якої ментальної традиції. Саме тяжіння до цих ідеалів визначає пошукові напрямки творчої праці людини, утворює ціннісну систему координат людської світобудови.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

1. Будучи системою надбіологічних програм людської діяльності, динамічно та функціонально структурованою, культура всіма своїми складовими і виявами (культурними артефактами) акумулює, зберігає і транслює соціальний досвід людства, постаючи при цьому характерним виміром особистісних інтенцій – культурною формою, в межах якої відбувається процес нарощування особистісних смислів.

2. Історична динаміка розвитку культурної форми призвела до актуалізації культуротворчих інтенцій людини, задаючи вектори особистісних вимірів у напрямку антропозації, гуманізації та етизації всіх складових її буття.

3. Сучасна культурна реальність аргіогі подана реальністю творчою як якісно новим культурним утворенням, яке не зводиться до набору зовнішніх і внутрішніх реакцій людини на світ; навпаки, це – реальність особливого гатунку, “нова” реальність, у якій людина (Homo Creator – творець самого себе) є актуальним, перетворювальним витокком культурності, а вся позалюдська реальність – уособленням творчих потенційних можливостей людини, завдяки чому відбувається формування внутрішнього світу її особистісних смислів та суб’єктна організація людського світу в форму культури.

4. Творчість уособлює стратегію життєпобудови індивіда, і в цьому випадку розвиток особистісного джерела в індивіді актуалізує динаміку його системотворчих рис і становить підвалини процесу діяльнійсної самоактуалізації.

5. Процес творчості у його практичному новаційному значенні сприяє постійному відродженню людини як біосоціокультурного феномена в нових поколіннях. Завдяки творчості та практиці об’єктивна реальність та предметна діяльність людини трансформуються в ідеальні образи і плани дії, а ті, своєю чергою, зазнають зворотного перетворення на предметну дію та саму дійсність, а у підсумку і на культуру.

6. В сучасному інформаційному просторі конструюються нові форми культурного самовираження людини, такі, як віртуальна реальність, кібер-простір, дігїтальна культура, синестична культура, персоніфікована культура, культура індивідуальних світів тощо. Отож культура більше стає об’єктом інтегрованого “культурного інженерінгу”.

7. Усвідомлюючи потребу управляти креативними процесами в інформаційному просторі сьогодення, у лоні нинішньої культурологічної думки виникають концепції, зорієнтовані на підтримання динамічної рівноваги у різноманітних сферах життя людей. Це – концепції “екології творчості” та “коеволюції природи і суспільства”, у яких підкреслюється значущість природності актів творчості, виокремлюються вітальні характеристики узгодженого розвитку “двох світів”, забезпечуючи тим самим процеси самозбереження та відтворення суцього внаслідок якісних трансформацій його динамічних структур.

Друкується за виданням:
Морщакова О. Єдність культури та особистості: феномен творчості // Психологія і суспільство. – 2006. – №3. – С. 70–79.
Літературу див.: с. 79 цього ж видання.
Copyright © Морщакова О., 2006; 2015.